

Das Nothorn

Von

René De Clercq

Aus dem Flämischen übertragen von
Wolfgang von Unger

Im Insel-Verlag zu Leipzig 1917

René de Clercq en Duitsland*

Winfried Dolderer

Eind 1916, in volle Eerste Wereldoorlog, vertoefde de Noord-Duitse publicist Franz Fromme enkele weken in Utrecht. Hij bracht daar een bezoek aan de redactie van het Groot-Nederlandse en Duitsvriendelijke maandblad *Dietsche Stemmen* (1915–1918), waarin hij zelf nu en dan in het Nederduits een bijdrage schreef in een op Nederlandse leest geschoeide spelling. Op die manier was Fromme in aanraking gekomen met de Utrechtse kring rond de Nederlander Anton Johan van Vessem, mede-oprichter van *Dietsche Stemmen* en de Vlaming Edgar Henri Rietjens, die sinds november 1915 het tijdschrift uitgaf.

Op zekere dag rinkelde de ouderwetse bel in het huis waar Fromme logeerde, en op de trap was het gebulder te horen van zware stampen. “Pas op,” zei Frommes gastheer, “‘t is René.” Een reus van een vent met een golvende zwarte baard, zo schrijft Fromme, stapte de kamer binnen, “mijn hand verdween in zijn knuist”. De reus haalde een verfomfaaid papiertje uit zijn broekzak, mompelde “een nieuw gedicht”, en begon meteen voor te lezen wat hij onderweg had neergekrabbeld: “Mijn vijand heb ik lief / omdat hij vijand is, / indien hij mij uit laksheid hief / en haat geeft dien ik mis.”¹

Dit was het imposante begin van wat een levenslange vriendschap zou worden tussen René de Clercq en de drie jaar jongere Franz Fromme. René de Clercq was geboren in Deerlijk op 14 november 1877. Na zijn promotie tot doctor in de Germaanse Filologie (Nederlands/Duits/Engels) in 1902 werd hij achtereenvolgens leraar in Nijvel, Oostende en tenslotte vanaf 1907 in Gent. Voor de oorlog werd hij populair als dichter van romantisch geïnspireerde volkse lyriek, epische versverhalen, maar ook van Vlaamse strijdgedichten. Hij was een vurig verdediger van de vernederlandsing van de Gentse universiteit en sympathiseerde met de strekking die de Vlaamse strijd aan een sociale strijd wou koppelen. Na de Duitse inval trok De Clercq naar Bussum in Nederland en raakte betrokken bij de oprichting van de Vlaamse ballingenkrant *De Vlaamse Stem*. Aanvankelijk verdedigde deze krant een Belgisch-patriottisch standpunt, maar in de zomer van 1915 onderging ze een radicalisering naar het activisme, een door de Duitse bezetter in België aangewakkerde beweging die een zelfstandig of zelfs onafhankelijk Vlaanderen onder Duitse bescherming nastreefde. Na de oorlog werd De Clercq vanwege zijn activistische activiteiten ter dood

* Dit artikel is de herwerkte versie van een voordracht gehouden op 4 december 1998 voor de Stichting René de Clercq in Deerlijk

1. Franz Fromme: *Begegnungen mit Vlamen*. Brussel 1942, p. 19.

veroordeeld en vluchtte hij opnieuw naar Nederland, waar hij zich bleef inzetten voor de Groot-Nederlandse idee. Hij overleed op 12 juni 1932 in Maartensdijk.

Germanofilie

Voor René de Clercq moest Franz Fromme wel hét toonbeeld zijn van de Duitser. Fromme was geboren en getogen in de Hanzestad Bremen en sprak van huis uit Nederduits. Een Nederduits schrijver was hij nochtans niet, omdat hij meestal in het Hoogduits publiceerde. Wel toonde Fromme al heel vroeg belangstelling voor nationaliteitenkwesties, vooral in Noord- en Noordwest-Europa. Daarvan getuigen zijn opstellen uit het begin van de vorige eeuw over het IJslandse en het Ierse vraagstuk.² Fromme was dan ook een van de weinige Duitsers die er al voor de Eerste Wereldoorlog contacten in Vlaanderen op nahielden. Op een scheepsreis naar IJsland had hij in de zomer van 1911 kennis gemaakt met Andries Mac Leod, de zoon van een vooraanstaande Vlaamsgezinde liberaal. Vader Julius Mac Leod speelde een hoofdrol in de strijd voor de vernederlandsing van de toen Franstalige universiteit van Gent, waar hij hoogleraar was. In 1913 was Fromme twee keer op bezoek bij de familie Mac Leod in Gent. Hij beschreef zijn Vlaamse indrukken in datzelfde jaar in het tijdschrift *Die Grenzboten*. Na dit eerste opstel volgden tijdens de Eerste Wereldoorlog nog tal van publicaties over de Vlaamse kwestie. Ten gevolge van de Duitse bezetting van België was dit thema plots in de kijker komen te staan van de Duitse publieke opinie. Fromme ontbolsterde zich in die periode tot een gezaghebbend en vermaard Vlaanderen-deskundige en tegelijk tot een vinnig pleitbezorger van de vernietiging van de Belgische staat.

In zijn geschiedbeeld was België een eeuwenoud strijdperk van Romanen en Germanen, waar Frankrijk in 1830 een “verfransingsmachine” zou hebben geïnstalleerd, zijnde de Belgische staat, om het Germaanse element geheel en al uit te roeien. De complete afbraak van deze machine was volgens Fromme dus het enige middel om het Vlaamse volk van de ondergang te redden. Zijn reeds vooroorlogse belangstelling voor nationaliteitenkwesties in het algemeen en voor de Vlaamse zaak in het bijzonder ging gepaard met een duidelijk voorbehoud tegen de moderne samenleving, een opvatting die in conservatieve Duitse kringen schering en inslag was en tegelijk in het verlengde lag van de romantische bezieling van de Vlaamse Beweging. De bedreiging van authentieke volks-culturen door “volksvreemde” machten was voor de conservatieve Nederduitse regionalist Fromme een universeel verschijnsel. In Vlaanderen was het de verfransing van het openbaar leven waarvoor Fromme de Belgische staat met de vinger wees, in eigen land was het de teloorgang van de Platduitse volkstaal door wat hij de “kapitalistische centralisatie” noemde. In beide gevallen sloeg zijn kritiek op de nivellering van historisch gegroeide identiteiten door de internationaal gerichte moderne beschaving, die voor enkeling en gemeenschap

2. Over Fromme, cf. Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. Tielt 1998, p. 1207–1208.

een “vervreemding” en “ontworteling” betekende. Het ideaal waar deze visie aan refereerde, was uiteraard veeleer de pre-industriële samenleving van het platteland dan de eigentijdse grootstedelijke en industriële maatschappij. Echte cultuur diende volgens Fromme volks- en streekgebonden te zijn.

Deze denkwereld verschilde niet zo veel van de krachtlijnen in het schep-
pen van René de Clercq, die in zijn beginjaren naam had gemaakt als volks-
dichter en zanger van het plattelandsleven. De kunstvisie die De Clercq rond de
eeuwwisseling in het tijdschrift *Jong Vlaanderen* te berde bracht, zal met haar
romantisch vitalisme in ruime mate beantwoord hebben aan denkbeelden van
Fromme en gelijkgezinde Duitse tijdgenoten. “Wij schrijven voor het volk...,”
aldus De Clercq, “zijn streven en strijden, zijn denken en voelen. Wij zullen
niet afzakken tot het volk, maar blijven in en stijgen met het volk... Wij willen
het openluchtige, het frisse, het ronde, het levensvolle, al noemt men het ook
gewoon en alledaags. Zenuwen hebben we genoeg en te veel: wij vragen bloed
en spieren. Laten we onszelf zijn, boers, zo ge wilt, maar fors.”³

René de Clercq was dichter en politiek agitator, in sommige periodes meer
het laatste dan het eerste. Opmerkelijk genoeg was het vooral in deze laatste
hoedanigheid, als propagandist en Vlaamse strijder, dat hij door belangstellende
Duitse tijdgenoten werd waargenomen en gewaardeerd. De kunstenaar De Clercq
bleef in Duitsland vrijwel onbekend, ook tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen
tegen de achtergrond van de politieke omstandigheden, met name de door de
Duitse bezetting van België aangewakkerde belangstelling voor Vlaanderen, ook
de Vlaamse letteren voor het eerst op grote schaal bekend werden bij het Duitse
publiek. Tijdens de oorlogsjaren werd in Duitsland de grondslag gelegd van een
duurzame literaire belangstelling voor Vlaanderen. Daarvan zou vooral Felix
Timmermans profiteren, die sindsdien tientallen jaren lang de meest bekende
en meest gelezen Vlaamse schrijver in Duitsland bleef. Er verschenen toen ook
Duitse uitgaven van onder meer Stijn Streuvels, Karel van de Woestijne, Cyriel
Buysse, Herman Teirlinck en Ernest Claes.

Tijdens deze periode die voor de literaire Duits-Vlaamse betrekkingen be-
slissend zou worden, werd echter van René de Clercq slechts een enkel werk
vertaald. In 1917 verscheen een Duitse versie van de *Noodhoorn*, een bundel
activistische strijdliederen, die eind 1916 het licht had gezien.⁴ De vertaler was
Wolfgang von Unger, een letterkundig onderlegde Duitse generaal, die van 1915
tot 1917 in Gent vertoefde en daar in geestdrift voor de Vlaamse zaak ontstak.⁵
Het duurde bijna een kwarteeuw tot een Akense uitgeverij zich in 1941 opnieuw
over De Clercq ontfermde en een bloemlezing publiceerde van gedichten in het
Nederlands met Duitse vertaling. In de voorrede werd De Clercq in de verf gezet
als “dichter van de Vlaamse Beweging” en strijder tegen het “Waalse wezen”.⁶

3. Geciteerd naar Gilbert Depamelaere, René de Clercq, uit liefde alleen. Deerlijk 1977, p. 51.

4. Das Nothorn. Gedichte von René de Clercq. Aus dem Flämischen übertragen von Wolfgang von Unger. Leipzig 1917.

5. Over von Unger, cf. Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. Tiel 1998, p. 3126.

6. Gedichte von René de Clercq übersetzt von Peter Mennicken. Aken 1941. (= Nordwest-

Het kenmerkte de Duitse belangstelling voor De Clercq dat hij telkens alleen werd vertaald wanneer België door Duitsland werd bezet.

De Duitsers ontdekten René de Clercq dus pas tijdens de Eerste Wereldoorlog. De ontdekking van Duitsland door de Clercq gebeurde echter veel eerder, uiterlijk rond de eeuwwisseling, aan de universiteit van Gent, waar de dichter Germaanse taal- en letterkunde studeerde en Duits koos als specialisatie voor de doctoraatsjaren. De Clercq was een vurig bewonderaar van de Duitse literatuur, waaruit hij ook als dichter inspiratie haalde, meer bepaald van Heinrich Heine en vooral Johann Wolfgang Goethe.⁷ Franz Fromme heeft hem ooit een hele nacht op een Amsterdamse hotelkamer over de lyriek van Goethe horen peroreren zoals – aldus Fromme – geen literatuurprofessor dat had kunnen doen. Als vluchteling tijdens de Eerste Wereldoorlog in Nederland werd de Clercq nu en dan verzocht privé-lessen te geven over Franse letterkunde. Maar, zo getuigt Fromme, hij hield het nooit bij de Franse klassieke dichters. Hij begon de les met Corneille en Racine en eindigde stevast met Shakespeare en met Goethe om zijn leerlingen aan het verstand te brengen hoe oppervlakkig en onbenullig de Franse en hoe levendig en diepgaand de Germaanse literatuur was: “Zo keerde hij, zijn temperament volgend en zichzelf getrouw, steeds naar het Noorden terug.”⁸

De Clercq maakte kennis met Duitsland in de zomer van 1906 toen hij met een reisbeurs voor leraren Duits naar de universiteit van Marburg trok om er een vakantiecursus van drie weken te volgen. Hij gaf er de voorkeur aan tijdens de lessen door het landschap te zwerven in de buurt van het oude universiteitsstadje aan de Lahn.⁹ Voor de Eerste Wereldoorlog was hij ook een tijd bevriend met een Duitse vakgenoot, de Nederrijnse neerlandicus Josef Holtmann, die in 1912 naar Gent kwam om een doctoraat voor te bereiden over Jan Frans Willems en de Vlaamse Beweging.¹⁰

Dat hij evenwel ooit op uitnodiging van officiële instanties in Duitsland zou rondtoeren om aan de lopende band spreekbeurten te houden, dat hij aan tafel zou zitten met kopstukken van de Duitse literaire en politieke wereld, als gevierd eregast zou optreden op congressen en vergaderingen in Duitsland, dat kon de Vlaamse volksdichter de Clercq zich toen uiteraard in de verste verte nog niet verbeelden. Dat het zover zou komen was alleen te wijten aan de omstandigheden van de Eerste Wereldoorlog: de Duitsers lieten de Clercq een rol spelen in hun ‘Flamenpolitik’.

Reihe, Folge 7) In de Nordwest-Reihe waren eerder boeken verschenen over onder meer de havens van Nederland en Vlaanderen, schilderkunst van de nieuwe tijd in Limburg, Eupen-Malmédy, de dialecten van het Maasland en de ‘Nederlandse economie in de Midden-Europese ruimte’.

7. Koen Hulpiaw, René de Clercq. Gent 1986, p. 58–60.

8. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 21; 23.

9. Hulpiaw, René de Clercq, p. 143–144.

10. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Deel 1. Tielt 1973, p. 683.

Flamenpolitiek

België, het draaipunt van de wereldoorlog was de titel van een van de talloze brochures over het zogenaamde “Belgische vraagstuk”¹¹ die tussen 1915 en 1918 in Duitsland verschenen. Dat was niet overdreven. Voor het Duitse keizerrijk was het in 1914 bezette België een heel aantrekkelijke oorlogsbuit. Het Duitse leger stond hier op amper 300 kilometer afstand van Parijs, de Belgische kust was voor de Duitse vloot bruikbaar als springplank naar Engeland. Voeg daarbij de economische troeven van het land, de haven van Antwerpen, de Waalse en Vlaamse steenkool, de staalnijverheid, en het wordt duidelijk dat de heerschappij over België Duitsland een dominante positie in West-Europa zou hebben bezorgd.

Zowel in de Duitse regering als in de publieke opinie won dan ook al tijdens de eerste weken van de oorlog de opvatting veld dat Duitsland het bezette land nooit meer los mocht laten. Het hele openbare debat tijdens de oorlogsjaren over het “Belgische vraagstuk” draaide rond de vraag wat de meest geschikte manier was om een duurzame Duitse heerschappij over België te vestigen. Daarbij was het voorstel niet van de lucht het land gewoon bij Duitsland aan te hechten. Onder meer de Duitse gouverneur-generaal van België, Moritz van Bissingen, was deze mening toegedaan. Annexatie zou inderdaad de gemakkelijkste oplossing geweest zijn, maar niet noodzakelijk de meest verstandige. Zij zou immers tot gevolg hebben gehad dat bij het Duitse Rijk pakweg zeven miljoen niet-Duitsers werden ingelijfd, die er voor een hoogst ongewenste versterking zouden zorgen van het katholieke bevolkingsdeel en van de oppositie in de Rijksdag. De voorkeur van de Duitse regering en de meerderheid van de belangstellenden ging daarom uit naar een andere optie: de herschepping van België tot Duitse satelietaar, die weliswaar formeel zelfstandig zou zijn, maar in politiek, militair en economisch opzicht aan Duitsland vastgekleuisterd zou worden.

Een onrechtstreekse overheersing dus, en het lag voor de hand daar reeds tijdens de oorlog de grondslag van te leggen. De bezetter moest proberen in het bezette land een partij te creëren die geïnteresseerd was in samenwerking met Duitsland. Hij had daar zoveel te meer belang bij omdat het niet zeker was dat Duitsland een complete overwinning zou behalen. Na de eerste tegenslagen hield de regering in Berlijn vanaf eind 1914 rekening met de mogelijkheid van een onbesliste afloop en van een vrede door vergelijk, waarbij Duitsland tot toegevingen genoopt zou zijn – bijvoorbeeld tot een terugtrekking van zijn leger uit België. Zoveel te nuttiger kon in zo’n geval een met Duitsland verbonden partij in België blijken die het land ook zonder rechtstreekse Duitse aanwezigheid binnen een Duitse invloedssfeer zou kunnen houden.

De maatschappelijke groep in het bezette land die in Duitse ogen het best in aanmerking kwam als steunpilaar van een toekomstige Duitse heerschappij, was de Vlaamse Beweging. Van de flaminganten kon immers worden verondersteld dat ze het meeste belang hadden bij een wijziging van het bestaande Belgi-

11. Leo Schwering, *Belgien, der Angelpunkt des Weltkrieges*. 1917.

sche bestel, en dat ze bijgevolg misschien vatbaar waren voor samenwerking met de bezetter. Begin 1915 staken de Duitsers van wal met de 'Flamenpolitik', een stelselmatig beleid van Vlaamsvriendelijke maatregelen.¹² Dat beleid bestond aanvankelijk in een strikte toepassing van de Belgische taalwetgeving en een doortastende vernederlandsing van het openbare leven. In december 1915 kondigde het Duitse bestuur dan de vervulling aan van een Vlaamse hartenwens, de vernederlandsing van de universiteit Gent, die in oktober 1916 inging. Begin 1917 splitste het België tenslotte op in twee bestuurlijk gescheiden gebieden, Vlaanderen en Wallonië.

De Duitsers slaagden er met hun 'Flamenpolitik' inderdaad in een gedeelte van de Vlaamse Beweging, de zogenaamde activisten, op hun hand te krijgen, al liep dat niet van een leien dakje. De eersten die zich als bondgenoten kwamen aandienen, waren in oktober 1914 de 'Jong-Vlamingen', een handvol jongelui rond de Nederlandse dominee Jan Derk Domela Nieuwenhuis in Gent. Zij bepleitten de vernietiging van België en de oprichting van een zelfstandig koninkrijk Vlaanderen, liefst als deelstaat van het Duitse keizerrijk. In de zomer van 1915, na een half jaar Duitse 'Flamenpolitik' en aanzienlijke propagandistische inspanningen van Duitse kant, doken de eerste activistische kernen in Brussel en Antwerpen op. Het duurde echter nog tot na de bekendmaking van de vernederlandsing van de universiteit Gent dat in 1916 het activisme een iets ruimere weerklank vond in kringen van de traditionele Vlaamse Beweging. Maar ook daarna bleven de Duitsers voortdurend tussenbeide komen om in de verschillende maatschappelijke geledingen, met name onder de katholieken en in de arbeidersbeweging, het activistische gedachtegoed ingang te doen vinden.

De Duitse bemoeienissen met de Vlaamse zaak bleven niet beperkt tot het bezette gebied. Een doelgroep bij uitstek van activistische bewerking waren uiteraard Vlamingen die tijdens de oorlog in Duitsland zelf waren terechtgekomen, de zowat 60.000 Vlaamse arbeiders in het Roergebied en de duizenden Vlaamse krijgsgevangenen. Voor deze laatsten zette de Duitse overheid in het voorjaar van 1916 een speciaal propagandakamp op in Göttingen. Hier had zich in de loop van 1915 onder de krijgsgevangenen al een kleine activistische kern gevormd van wie de spilfiguur, Godfried Rooms, overigens een neef was van René de Clercq. In Göttingen werden vanaf 1916 Vlaamse krijgsgevangenen uit heel Duitsland bijeengebracht, hoofdzakelijk mensen met een middelbare of universitaire scholing, die vatbaar werden geacht voor Duitsvriendelijk gedachtegoed. In de volgende maanden werd Göttingen herschapen in een zuiver Vlaams kamp, waar de gevangenen – in maart 1917 zo'n 2300 – een voorlichtingsprogramma aangeboden kregen in Duitsvriendelijke zin en tegelijk genoten van een indrukwekkend aanbod aan vormings- en ontspanningsactiviteiten. Hoe langer hoe meer werd Göttingen ook de pleisterplaats voor vooraanstaande activisten uit bezet België, die intussen in februari 1917 een 'Raad van Vlaanderen' hadden opgericht.

12. Over het Duitse oorlogsbeleid tegenover België, cf. onder meer Frank Wende, *Belgien in der deutschen Politik des ersten Weltkrieges*. Hamburg 1970; Lode Wils, *Flamenpolitiek en activisme*. Leuven 1974.

In deze raad was een brede waaier van standpunten vertegenwoordigd, van de radicale 'Jong-Vlamingen', die de vernietiging van België op het oog hadden, tot en met de zogenaamde 'unionisten', die vrede wilden nemen met Vlaamse autonomie binnen een federaal België. Allemaal liepen ze min of meer in het Duitse gareel, hoopten ze op een Duitse overwinning en op een blijvende, ook militaire, Duitse aanwezigheid in België. Want over hun populariteit maakten ze zich geen illusies. Zij beseften terdege dat de Duitse bajonetten hun enige beveiliging waren tegen de volkswoede. Vlaanderen, zo heette dat dan, had ook na de oorlog nog Duitse bescherming nodig.

De 'Flamenpolitik' en het activisme vonden in Duitsland ruime weerklank. Nooit tevoren en wellicht ook later niet meer trok de Vlaamse strijd zo sterk de aandacht van het Duitse publiek als tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen België centraal stond in het debat rond de zogenaamde Duitse "oorlogsdoeinden". De Duitse boekenmarkt werd overstelpt met publicaties van min of meer deskundigen die hun licht lieten schijnen over *Die Vlamen im Kampf um ihre Sprache und ihr Volkstum*, *Das belgische Problem* en dergelijke meer. Dat daarbij ook de Vlaamse literatuur op grote schaal ingang vond in Duitsland, is al gezegd. En wie aan al die lectuur nog niet genoeg had, kon nog aan zijn trekken komen op de "Vlaamse avonden", die in de tweede helft van de oorlog in grote getale plaatsvonden in tal van Duitse steden. Daar werden dia's getoond van oude Vlaamse architectuur en kunst, een of andere activist of Duits Vlamingenvriend kwam een uiteenzetting houden over de actuele toestand van de Vlaamse Beweging, misschien was er nog een koor dat "Mijn Vlaanderen heb ik hartlijk lief" en het "Lied der Vlaamse zonen" zong of er vond een lezing plaats van Vlaamse lyriek, al dan niet in Duitse vertaling.

In maart 1917 werden tegelijkertijd, maar apart van elkaar, twee Duits-Vlaamse verenigingen opgericht, de 'Gesellschaft zur Pflege der deutsch-flämischen Beziehungen' in Düsseldorf en de 'Deutsch-Flämische Gesellschaft' in Berlijn. In Düsseldorf waren het vooral Duitse katholieken met een nogal cultureel getinte belangstelling voor Vlaanderen die de wacht uitmaakten, in Berlijn waren het keiharde rechtse expansionisten. Onder druk van het bezettingsbestuur in Brussel smolten de twee verenigingen eind september 1917 samen. De nieuwe 'Deutsch-Flämische Gesellschaft' hield er twee zelfstandige hoofdkantoren op na, een in Berlijn en een in Düsseldorf. Vanaf november 1917 verscheen het verbondsblad *Vlamenland*, eerst tweemaandelijks, vanaf mei 1918 om de vier weken. Er ontstonden plaatselijke afdelingen van de 'Gesellschaft' in ten minste dertien Duitse steden en in Vlaanderen, met name in Antwerpen, Brussel, Gent en Kortrijk. In Hannover was er bovendien in 1918 enkele maanden lang een zelfstandige 'Bund der Vlamenfreunde'.

René de Clercq had in oktober 1914, toen de Duitse troepen Gent naderden, met zijn gezin de wijk genomen naar Nederland. In de eerste maanden van de oorlog deed hij geheel en al in de algemene verontwaardiging over de lafhartige Duitse overval van augustus 1914 en de moordpartijen van de binnenrukkende Duitse troepen op onschuldige burgers. Hij spuwde zijn gal tegen de overweldiger in striemende verzen die blijk gaven van laaiende Belgische vaderlandsliefde en

koningsgezindheid: “Duitscher, ruk met uw horden / zwiġgend over den Rijn! / Broeders willen we worden / als ge weer mensch zult zijn.”¹³

Maar bij dit standpunt is De Clercq niet lang gebleven. De kentering in zijn politieke houding deed zich voor in de loop van 1915 en hield verband met de koersverandering van *De Vlaamsche Stem*, de Belgische vluchtelingenkrant in Nederland, waarvan de Clercq begin 1915 medeoprichter was. Het in geldnood verkerende blad werd in mei 1915 gedeeltelijk en drie maanden later helemaal overgekocht door een stroman van de Duitse ambassade in Den Haag, de Nederlander Frederik Carel Gerretson. Die deed uiteraard zijn invloed gelden om de redactionele lijn om te buigen in meer activistische zin. Dit leidde tot een breuk in de redactie, waarbij De Clercq – ook onder indruk van de vermeende onwil van de Belgische overheid om aan de Vlaamse eisen tegemoet te komen – koos voor de door Gerretson opgelegde nieuwe koers om niet meer dan voorwaardelijke loyaliteit te betuigen aan de Belgische regering. Het gevolg was dat De Clercq in oktober 1915 als leraar in Belgische overheidsdienst werd ontslagen omdat hij zijn medewerking aan de *Vlaamsche Stem* niet had willen stopzetten. Op 16 december 1915 trad hij tenslotte toe tot de ‘Jong-Vlamingen’, de meest radicale fractie van het activisme.

In een mum van tijd had De Clercq dus een politieke bocht genomen van 180 graden.¹⁴ Van hartstochtelijk Belgisch patriot was hij binnen enkele maanden geëvolueerd tot pleitbezorger van voorwaardelijke loyaliteit aan België en uiteindelijk tot lid van een club onvoorwaardelijke België-haters. Men kan zich afvragen of er aan deze nogal stormachtige ontwikkeling alleen politieke overwegingen te pas kwamen, dan wel of de dichter die zijn vriend Fromme nooit anders dan als “Nederduitse stambroeder” placht aan te spreken¹⁵, zich niet door zijn onstuimig romantisch temperament heeft laten meeslepen. En of dat niet mede verklaart waarom hij zich – wellicht met de oprechtste bedoelingen – voor de Duitse propagandakar liet spannen, toen hij in juni 1917 uit Nederland naar Vlaanderen terugkeerde.

Rondreizen in Duitsland

Het bezettingsbestuur in Brussel stuurde in de tweede helft van de oorlog met enige regelmaat vooraanstaande activisten op rondreis naar Duitsland om er het thuisfront te bewerken. Zij voerden het woord op “Vlaamse avonden”, spraken de Vlaamse krijgsgevangenen in het propagandakamp in Göttingen toe, maar werden ook ingezet als voorlichters van politici en rijksdagsleden in Berlijn, van wie in Brussel bekend was dat ze de Flamenpolitik niet in het hart droegen. Voor

13. Geciteerd naar Depamelaere, p. 93.

14. Cf. Koen Hulpiau, Dichter René de Clercq als flamingant. Ontwikkeling naar het activisme in het eerste oorlogsjaar, in: Wetenschappelijke Tijdingen, jg. 42, 1983, p. 83 -96. Volgens Hulpiau had De Clercq zich door Domela laten ompraten toe te treden tot ‘Jong-Vlaanderen’, zonder dat het lidmaatschap van deze organisatie ingegeven geweest zou zijn door een ware politieke overtuiging.

15. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 21; 23.

de opvang van de Vlaamse bezoekers zorgde in Duitsland veelal de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’.

Voor de Duitse oorlogspropaganda was het uiteraard mooi meegenomen dat er in Duitsland afgevaardigden ten tonele konden worden gevoerd van een door de Duitse oorlogsinspanningen “bevrijd broedervolk”, wat de oprispingen van oorlogsmoeheid in eigen land hielp tegengaan. Niet op de laatste plaats meenden de Duitsers daarmee de geallieerden een hak te kunnen zetten, die in hun oorlogspropaganda immers het “recht van de kleine volkeren” verdedigden. De afgezanten van het “onderdrukte Vlaamse volk” waren de kroongetuigen dat ook Duitsland zich het lot van kleine naties aantrok.

René de Clercq vertrok voor het eerst half november 1917, vergezeld van Edgard Rietjens, voor een propagandareis van drie weken naar Duitsland. Die reis begon met een bezoek aan Göttingen van 17 tot 22 november. Op 24 november hield de dichter in Berlijn een spreekbeurt in het gebouw van de Pruisische Landdag, gevolgd door een plechtig avondeten, dat de ‘Bond van Duitse geleerden en kunstenaars’ had georganiseerd. Aan tafel zat zowat het kruim van het culturele en wetenschappelijke leven van de Duitse hoofdstad. De germanist Gustav Roethe hield een uiteenzetting over de Vlaamse literatuur en het werk van De Clercq, de econoom Hermann Schumacher, die zelf een oorlogspublicatie over België op zijn naam had staan, had het over de geschiedenis van het Vlaamse volk en de nefaste economische weerslag van de Franse invloed in Vlaanderen, de voorzitter van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’, Franz von Reichenau, sprak namens zijn vereniging een groetwoord uit. De Clercq hield een ontroerde dankrede waarin hij betoogde dat de “vriendschappelijke gevoelens en het warme begrip” die hem in Duitsland te beurt waren gevallen, in Vlaanderen ten zeerste op prijs zouden worden gesteld.¹⁶ “Zaterdag heb ik in Berlijn den grootsten bijval bekomen,” meldde hij enkele dagen later trots naar huis. “Daar waren Gerhart Hauptmann..., Max Dessau enz. enz. Puik!”¹⁷

De volgende twee dagen, 25 en 26 november, brachten de Clercq en Rietjens in Hamburg door. Op 28 november hield de dichter een spreekbeurt in Bremen op een “Vlaamse avond” die tegelijk de stichtingsvergadering was van een plaatselijke afdeling van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’. Daarna reisde het gezelschap door naar Münster, waar de Clercq tussen 29 november en 1 december op drie achtereenvolgende avonden het woord voerde. Naar eigen schatting had hij alleen al bij de eerste van deze drie toespraken ongeveer duizend toehoorders. “De reis ... verloopt prachtig,” schreef de dichter opgetogen uit Münster. Er “wordt me hier de grootste eer en vriendelijkheid bewezen.”¹⁸

16. Stadsarchief Göttingen, KGL 19: ‘Aus dem Kunstleben’ (krantenknipsel 28 november 1917).

17. Archief Stichting René de Clercq Deerlijk: De Clercq aan Ria Vervoort, Bremen, 27 november 1917.

18. Archief Stichting René de Clercq Deerlijk: De Clercq aan Ria Vervoort, Münster, 30 november 1917; 1 december 1917.

Op 2 december trad De Clercq op in Düsseldorf, waar de West-Duitse hoofdzetel van de 'Deutsch-Flämische Gesellschaft' was gevestigd. Hij besloot zijn Duitsland-rondreis in Keulen, waar hij op 5 december in de Gürzenich, de grote middeleeuwse feestzaal van de stad, de plaatselijke afdeling van de 'Deutsch-Flämische Gesellschaft' toesprak.

Het zesdaagse verblijf van De Clercq en Rietjens in het krijgsgevangenenkamp van Göttingen was een opeenvolging van geestdriftige toespraken, toneelopvoeringen, concerten en van voordrachten van de dichter uit eigen werk. De Vlaamse bezoekers kregen blijkens een verslag dat bewaard is in het gemeentearchief van de stad¹⁹, een indrukwekkende rist culturele en ontspanningsactiviteiten voorgeschoteld. De Clercq sprak de krijgsgevangenen voor het eerst toe op 18 november in de namiddag op een grote vergadering in de 'bioskoop-barak' van het kamp. Daar werd hij verwelkomd door zijn neef Godfried Rooms, voorzitter van het Vlaamse kampcomité. In een urenlange spreekbeurt deed de dichter het verhaal van zijn politieke lotgevallen tijdens de oorlog, van zijn evolutie naar het activisme, en zette de volgens hem voorspoedige ontwikkeling van de Vlaamse Beweging onder Duits bestuur in de verf. "De ontvangst was hartelijk, roerend, geestdriftig," schreef hij dezelfde avond naar huis. "De mannen zijn vol moed en liefde voor Vlaanderen... Het was een echt feest."²⁰

Ondanks het drukke programma in het kamp vonden de twee bezoekers toch nog de tijd om op 20 november een uitstapje te maken naar het nabije Kassel. Ze werden er officieel door het stadsbestuur ontvangen, kregen een rondleiding in de kunstgalerie en keerden pas de volgende ochtend naar het kamp terug. Op 22 november stond een wandeling door Göttingen met een uitvoerige bezichtiging van de universiteitsbibliotheek op hun programma. 's Avonds hield De Clercq, nadat hij plechtig in het kamp was uitgewuifd, nog een spreekbeurt voor de Göttingse afdeling van de 'Unabhängiger Ausschuß für einen deutschen Frieden', een organisatie van rechtse Duitse oorlogsstokers en annexionisten.

De dichter vertrok uit Duitsland met de belofte eind januari 1918 terug te komen om spreekbeurten te houden in de Hanzesteden Bremen, Hamburg en Lübeck.²¹ Maar daar is blijkbaar niets van in huis gekomen. Wel stuurden de bezettingsautoriteiten in Brussel hem reeds tien dagen na zijn terugkeer nog eens voor politieke besprekingen naar Berlijn. Hij vertrok op 15 december naar de Duitse hoofdstad²² en was op 22 december weer in Brussel terug, waar hij deelnam aan de uitroeping van de Vlaamse onafhankelijkheid door de Raad van Vlaanderen.²³ Op deze reis werd De Clercq vergezeld door de activistische jurist en ambtenaar Robert van Roy, sinds november 1916 afdelingshoofd in

19. Stadsarchief Göttingen, KGL 19 (ongedateerd verslag).

20. Archief Stichting René de Clercq Deerlijk: De Clercq aan Ria Vervoort, Göttingen, 18 november 1917.

21. Stadsarchief Göttingen, 86/1: Carl Stange aan Conrad Borchling, Göttingen, 1 december 1917; KGL 19: Carl Stange aan Kurd von Strantz, Göttingen, 24 december 1917.

22. Archief Stichting René de Clercq Deerlijk: De Clercq aan Ria Vervoort, Brussel, 14 december 1917.

23. Hulpiau, René de Clercq, p. 301

het Vlaamse ministerie van Kunsten en Wetenschappen. In tegenstelling tot De Clercq bepleitte Van Roy niet de vernietiging maar een federale omvorming van België.²⁴ De twee bezoekers werden in Berlijn namens de Duitse regering onthaald door Franz Fromme en Herbert Martens, een uit Antwerpen afkomstige Duitser, die toen samen met Fromme op de persafdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken werkte.

Tijdens hun verblijf in de Duitse hoofdstad ontmoetten De Clercq en Van Roy een selecte club van professoren, hoge militairen en rijksdagleden, onder wie Gustav Stresemann, de latere kanselier en minister van Buitenlandse Zaken van de Weimar-republiek. Zij werden samen met Fromme en Martens ook ontvangen door de schoonbroer van de keizer, hertog Ernst Günter van Sleeswijk-Holstein. Maar die, zo schrijft Fromme, had meer belangstelling voor anekdotes over het Belgische koningshuis dan voor de Vlaamse zaak.²⁵ Voor De Clercq alleen was in Berlijn nog een speciale klus weggelegd. Hij had de opdracht kopstukken van de SPD in activistische zin voor te lichten over de toestand in Vlaanderen. De sociaal-democraten waren in meerderheid tegen de ‘Flamenpolitik’ gekant, omdat ze de Duitse inmenging in België als een hinderpaal beschouwden voor een spoedige vrede. De geschikte man om hen om te praten, was volgens het bezettingsbestuur in Brussel De Clercq, die in zijn vroege Gentse jaren zelf nog socialistische sympathieën had gekoesterd. In zijn gesprekken met vooral SPD-rijksdaglid Gustav Bauer²⁶ belichtte De Clercq het sociale aspect van de Vlaamse strijd. De Vlamingen, zo betoogde hij, waren de “proletariërs” in de Belgische staat.²⁷ Hij beklemtoonde ook dat Vlaanderen na de oorlog nog door Duitsland zou moeten worden beschermd.²⁸ Dit argument kennen we al: het kwam feitelijk neer op een pleidooi voor blijvende Duitse bezetting van België. Veel indruk op De Clercqs sociaal-democratische gesprekspartners maakte het allemaal niet.

Op de terugreis naar Brussel stapte de dichter in Aken af en hield daar een toespraak bij de oprichting van een plaatselijke afdeling van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’.²⁹ Dat gebeurde op 21 december 1917.³⁰ Ook bij de stichting van een Brusselse afdeling van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’ op 14 februari 1918 liet De Clercq zich niet onbetuigd. De filoloog Antoon Jacob, zijn ex-collega in de redactie van de *Vlaamsche Stem*, herinnerde zich later dat De Clercq op de plechtige bijeenkomst “vaderlandse en huiselijke liederen” had

24. Arthur Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging?* Kapellen 1932, p. 714

25. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 23–25

26. Na de oorlog zou G. Bauer van juni 1919 tot maart 1920 kanselier worden van de Weimar-republiek.

27. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 27.

28. Antoon Jacob, René de Clercq, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. Leiden 1937, p. 123–147; hier p. 141.

29. Hulpiau, René de Clercq, p. 302.

30. Winfried Dolderer, *Oorlogspropaganda rond de Vlaamse kwestie. De werking van de plaatselijke afdelingen van de Deutsch-Flämische Gesellschaft*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 49, 1990, nr.3, p. 129–145; nr.4, p. 193–206; hier p. 138.

voorgedragen en werd verkozen tot lid van het bestuur.³¹ Op 5 maart 1918 was De Clercq weer in Duitsland, waar hij de plaatselijke afdeling van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’ in Bonn toesprak.

Op 12 mei 1918 zette de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’ een grootse manifestatie op touw in de Keulse Gürzenich, die verzet aantekende tegen de toen al duidelijke neiging van de Berlijnse regering om de activisten in ruil voor een vrede door vergelijk te laten vallen. Als Vlaamse vertegenwoordigers traden de activistische leider August Borms en eens te meer René de Clercq op. Borms beklemtoonde in zijn toespraak tot de zowat duizend aanwezigen dat Duitsland uit strategisch eigenbelang met het oog op een volgende oorlog de “Vlaamse macht in België” moest blijven steunen – opnieuw dus de uitnodiging om militair aanwezig te blijven. Duitsers en Vlamingen hadden elkaar nodig volgens Borms omdat de “Vlaamse strijd ook voor een algemeen Germaans doel” werd gevoerd. De macht en de beschikking over de natuurlijke rijkdommen in Vlaanderen moesten in handen komen van de activisten, die ze nooit tegen Duitsland zouden gebruiken. Tenslotte sprak Borms de hoop uit op aanhechting van de Frans-Vlaamse Westhoek bij Vlaanderen. De Clercq luisterde de vergadering op met een voordracht van eigen gedichten. De aanwezigen keurden een telegram goed aan de rijkskanselier, waarin de regering op het hart werd gedrukt de activisten niet op te offeren aan een vrede door vergelijk. Zij opperden de hoop dat de “vruchten van de wereldoorlog niet verloren [zouden] gaan opdat België ophoude een bolwerk van onze vijanden te zijn en het Rijk het Vlaamse volk de beloften van uw voorgangers gestand doet: de vervulling van zijn nationale verzuchtingen.”³²

Voor de laatste keer tijdens de oorlog ging de Clercq nog enkele weken voor de Duitse ineenstorting op propagandareis bij de oosterburen. Op 12 oktober 1918 hield hij een spreekbeurt in het stadje Wezel aan de Neder-Rijn. Gepland was toen ook een optreden in het nabije Duisburg, waar eveneens een heel bedrijvige afdeling bestond van de ‘Deutsch-Flämische Gesellschaft’. Maar we weten niet zeker of dat ook is doorgegaan.³³ De balans van De Clercqs propaganda-inspanningen was hoe dan ook indrukwekkend. In minder dan een jaar tijd, tussen november 1917 en oktober 1918, verbleef de dichter ten minste vijf keer in Duitsland en hield hij ten minste 14 spreekbeurten in tien verschillende steden.

Bij zijn Duitse publiek moet hij daarbij zijn overgekomen als het toonbeeld van wat men zich daar sinds Pieter Brueghel onder een Vlaming voorstelde: een jolige, wat boerse levensgenieter, wars van sociale conventies, met een uitbundig temperament en een ontembare drift tot drankconsumptie. Vooral met dit laatste wekte de dichter in de deftige burgerkringen waar hij in Duitsland mee te maken had, soms enige bevreemding, bijvoorbeeld in Bremen. Toen hij daar op 28 november 1917 tijdens de stichtingsvergadering van de plaatselijke afdeling

31. Jacob, René de Clercq, p. 141.

32. Winfried Dolderer, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt* (=Kasseler Forschungen zur Zeitgeschichte, Bd. 7) Melsungen 1989, p. 122.

33. Hulpiau, René de Clercq, p. 312–313.

van de 'Deutsch-Flämische Gesellschaft' het spreekgestoelte beklom, verkeerde de Clercq blijkbaar al in zwaar beschonken toestand. Dat blijkt uit een brief van de organisator van de plechtige gebeurtenis, notaris Hermann Eggers, ruim een week later aan een andere Duitse "Vlamingenvriend". Hij zou de Clercq graag nog eens eind januari voor een voordracht naar Bremen uitnodigen, zo schreef Eggers en voegde eraan toe: "Ik denk dat hij bij de spreekbeurt zelf dan nuchterder zal zijn. Hij kan zich voor mij graag achteraf bezatten."³⁴

Voor de joviale volksdichter kon dan ook het avondeten bij de oerdegelijke en stroeve Bond van Duitse geleerden en kunstenaars tijdens zijn eerste bezoek aan Berlijn op 24 november 1917 niet anders dan tegenvallen. Als eregast mocht de Clercq aan tafel zitten naast de vermaarde Gerhart Hauptmann. Maar het boegbeeld van de toenmalige Duitse literatuur toonde zich die avond niet erg spraakzaam. Toen na een uur of twee het officiële gedeelte van de bijeenkomst was afgerond, merkte Fromme opeens hoe iemand hem van achteren een schop gaf. "Kom Franske," fluisterde De Clercq, "die Gerhart Hauptmann is 'nen stomme ezel. Kom, we gaan fuiven."³⁵

Nederduitse contacten

Na de Duitse nederlaag in november 1918 deemsterde de grootschalige publieke belangstelling in Duitsland voor Vlaamse zaak vlug weg. Nochtans waren 'Flamenpolitik' en activisme niet voorbijgegaan zonder sporen na te laten. De Duitse inmenging had in de Vlaamse Beweging het ontstaan in de hand gewerkt van een nationalistische vleugel die Duitsland bleef beschouwen als mogelijke bondgenoot in de strijd tegen België. In Duitse nationalistische kringen was door de oorlogsgebeurtenissen de aandacht op de Vlaamse kwestie gevestigd. De belangstelling voor de Vlaamse Beweging ging uit naar een politieke kracht die zich schrap zette tegen het door het verdrag van Versailles gevestigde Franse overwicht in Europa. De Vlamingen waren in Duitse ogen de enige hinderpaal voor een Franse machtsuitbreiding over de Rijnmonding.³⁶

De kampioenen van de Duits-Vlaamse verbroedering tijdens de oorlog, mensen als Fromme en Martens, hadden de Vlamingen uiteraard niet helemaal uit het oog verloren. Er was in Duitsland ook een kleine groep van activistische ballingen neergestreken die eveneens ijverde voor verdere samenwerking. Maar toch werden de banden pas weer nauwer aangehaald halverwege de jaren twintig, toen de Weimarrepubliek na de woelige beginperiode enigszins was gestabiliseerd en een eerste naoorlogse dooi in Europa de hervatting van buitenlandse relaties

34. Dolderer, Oorlogspropaganda rond de Vlaamse kwestie..., in: Wetenschappelijke Tijdingen, jg. 49, p. 135. De Clercq zelf vond de avond in Bremen nochtans geslaagd. "Gisteren woensdag hadden we in Bremen een prachtig concert waar ik de rede heb gehouden," schreef de dag nadien. "Overall is de bijval schitterend. Ik heb hier lastige schoone dagen." Archief Stichting René de Clercq Deerlijk: De Clercq aan Ria Vervoort, Bremen 29 november 1917.

35. Fromme, Begegnungen mit Vlamen, p. 27.

36. Cf. Winfried Dolderer, De nieuwe Duits-Vlaamse toenadering na de Eerste Wereldoorlog. Een bijdrage tot de voorgeschiedenis van de collaboratie, Wetenschappelijke Tijdingen, jg. 46, 1987, nr. 4, p. 211-233; jg. 47, 1988, nr. 2, p. 109-128; nr. 3, p. 129-139.

vanuit Duitsland vergemakkelijkte. De nieuwe toenadering ging onder meer uit van de nationalistische studentenbeweging, met name van de rechtse ‘Verein Deutscher Studenten’ (VDSt), die contacten legde met het ‘Dietsch Studentenverbond’ in Leuven en Gentse studentenkringen. Op congressen van de Duitse studentenvereniging, waaronder de jaarlijkse vormingsweekends van de West-Duitse afdeling op de Freusburg, een burcht boven het riviertje Sieg, ongeveer 50 kilometer ten oosten van Bonn, waren regelmatig Vlaamse gasten aanwezig. Duitse Vlamingenvrienden uit de oorlog en uitgeweken activisten waren in 1927 ook betrokken bij de oprichting van de ‘Deutsch-Niederländische Vereinigung’, een initiatief van de Keulse advocaat Franz Schönberg. In de jaren twintig manifesteerde zich bovendien weer een intense belangstelling voor de Vlaamse zaak in kringen van de Nederduitse beweging.

Deze beweging, in feite meer een netwerk van heemkundige verenigingen, toneelgroepen en literaire genootschappen die zich allemaal inspanden voor het behoud en de herwaardering van de Platduitse streektaal in Noord-Duitsland, kon toen al op een geschiedenis van ruim een halve eeuw bogen en was net aan een opmerkelijke opbloei toe. Met name de in 1904 gestichte Nederduitse cultuurvereniging ‘Quickborn’ in Hamburg kende na de oorlog een massale toeloop. Behoudsgezindheid en afkeer voor de moderne samenleving was al wat de klok sloeg in het Nederduitse regionalisme. Bloed-en-bodem-retoriek was niet van de lucht. De strijders voor “nedderdütsch spraak un art” waren door de band vurige Duitse nationalist³⁷.

De opvallende gelijkenis van de volkstaal in Noord-Duitsland en Vlaanderen had in de late negentiende eeuw aan weerszijden de verbeelding van enkelingen geprikkeld. Op grotere schaal kwamen Nederduits- Vlaamse contacten, gedreven door het besef van taalverbondenheid, evenwel pas tijdens de Eerste Wereldoorlog tot stand. Aan Nederduitse kant groeide daaruit een blijvende belangstelling, die werd aangewakkerd door uitgeweken Vlaamse activisten. Drie Vlaamse studenten uit Göttingen, Godfried Rooms, Leo Delfos en Frans Naudts, namen in september 1919 als “adviseurs” deel aan het eerste Nederduitse spellingcongres in Lübeck. In Nederduitse periodieken van het interbellum kwam Vlaanderen om de haverklap aan bod als de “uiterste Germaanse voorpost in het Westen”.

Een van de spilfiguren in het tussenoorlogse Platduitse wereldje was De Clercq's oude boezemvriend Franz Fromme. Hij stak in 1927 in Berlijn van wal met een ‘Nederduits- Vlaamse werkgemeenschap’, samen met Herbert Martens en Godfried Rooms, die na het einde van zijn krijgsgevangenschap als activistisch balling in Duitsland was gebleven. Fromme, de strijdmakker uit de oorlog, Rooms, de neef van de dichter: het was niet voor niets via deze Nederduitse kring dat René de Clercq na de oorlog voor het eerst opnieuw inaanraking kwam met Duitsland. De gelegenheid daartoe boden de ‘Nederduitse- Vlaamse dagen’, die op 26 en 27 februari 1927 in Lübeck werden gehouden.

37. Cf. Claus Schuppenhauer, Auch Eulenspiegel hat Zeit und Ort... Notizen über Erich Klahn und die “niederdeutsche Idee”, in: Erich Klahns Ulenspiegel. Illustrationenfolge zu Charles de Costers Roman (tentoonstellingscatalogus) Wolfenbüttel 1986, p. 13-26.

De brief van 6 februari, waarmee Herbert Mertens de in Nederlandse ballingschap vertoevende dichter op de bijeenkomst uitnodigde, is bewaard gebleven in het archief van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken. “Het is weldra tien jaar geleden dat we mekaar de hand hebben gereikt,” schreef Martens. “Nu ligt de weg voor gezamenlijke werking weer open. Ik ben bereid mijn Duits-Vlaamse werkzaamheid te hervatten.”³⁸ Zo’n reis naar het buitenland was voor de Clercq niet vanzelfsprekend. Als veroordeeld activist was hij zijn Belgisch paspoort kwijt, en als Belgisch burger kreeg hij van de Nederlandse overheid geen vreemdelingenpaspoort. De enige uitkomst was dat de Duitse autoriteiten hem een tijdelijke identiteitskaart zouden uitreiken. De regering in Berlijn die geen boodschap had aan een vertroebeling van de relaties met het officiële België, stemde daar schoorvoetend mee in, op voorwaarde dat de Clercq in Duitsland “op geen manier in het publiek naar voren kwam” en zich onthield van “politieke propaganda” of contacten met de pers.³⁹

De dichter en zijn gastheren laptten die verbintenis uiteraard aan hun laars. De Clercq hield zich geenszins op de achtergrond tijdens de tweedaagse bijeenkomst van Vlaams-nationalisten uit België, uitgeweken oud-activisten en vooraanstaande Nederduiters. Het hoogtepunt was een manifestatie in de stadsschouwburg op 27 februari, waarop Rooms en De Clercq spreekbeurten hielden en een Nederduitse toneelgroep een stuk van Herbert Martens opvoerde in een Platduitse vertaling. *De Meister von Flandern* was een drama over het leven van August Borms, de activistische leider, die sinds het einde van de oorlog in België achter de tralies zat. Naar aanleiding van de bijeenkomst verscheen een speciaal nummer van het heemkundig tijdschrift *Lübeckische Blätter* met onder meer een bijdrage van Rooms over “René de Clercq als zanger en ziener”.⁴⁰

Van Lübeck reisde De Clercq door naar Berlijn, waar de ‘Bond van Duitse geleerden en kunstenaars’ voor hem – net zoals bijna tien jaar eerder – een etentje organiseerde. Onder de genodigden, zo schreef Fromme later, was menigeen die de dichter al in 1917 in Berlijn had ontmoet. De Clercq hield een literair getinte voordracht. Hij was grijs geworden, aldus Fromme, maar zijn “oude vurige strijd lust” was ongebroken.⁴¹ De volgende avond was de dichter op bezoek bij Frommes ‘Nederduits-Vlaamse werkgemeenschap’, waar de Duitse echtgenote van Godfried Rooms enkele van zijn liederen voordroeg.

Op Santa Rooms deed Fromme later nog herhaaldelijk een beroep om De Clercqs werk in Nederduitse kringen bekend te maken. Op radio Hamburg verzorgde hij een reeks Platduitse uitzendingen over Vlaamse cultuur en letteren, waar telkens ook liederen van De Clercq bij te pas kwamen. Later gingen Fromme en Santa Rooms in Noord-Duitsland rondtoeren en traden ze samen op voor Platduitse verenigingen. Uit latere berichten van Fromme over de afloop van deze

38. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn/Berlin, (RAB), R 70302: Martens aan de Clercq, Berlijn, 6 februari 1927.

39. PAB, R 70302: Ministerie van Buitenlandse Zaken aan consulaat-generaal Amsterdam, Berlijn, 17 februari 1927.

40. Schuppenhauer, *Auch Eulenspiegel hat Zeit und Ort*, p. 19.

41. Fromme, *Begnungen mit Vlamen*, p. 30.

cultuurevenementen blijkt dat de avond meestal begon met eenvoudige Vlaamse gedichten die voor Platduitseers gemakkelijk verstaanbaar waren. Daarna zong Santa Rooms liederen van De Clercq en hield Fromme een uiteenzetting over het lot van de achter Belgische tralies opgesloten Borms. Bijzonder intense herinneringen had Fromme overgehouden aan een optreden in een onooglijk dorp in de buurt van Bremen op 26 november 1928. De zaal van de enige dorpskroeg zat afgeladen vol. Van heinde en verre waren de mensen ondanks de gutsende regen samengestroomd. De liederen van De Clercq, gezongen door Santa Rooms, sorteerden een overweldigend effect: “Een oud moedertje begon te snikken. En de innerlijke beroering van de harten hield de hele avond aan... Zo spreekt de Vlaamse taal tot de Nederduitse ziel waar zij nog onvervalst is.”⁴²

De Clercq zelf was amper drie maanden na zijn optreden op de Nederduits-Vlaamse dagen in Lübeck alweer in Duitsland. Eind mei 1927 nam hij naast Felix Timmermans en eens te meer een hele resem oud-activisten deel aan de zogenaamde ‘Nederlandse week’ in Bad Godesberg, waar de Keulse advocaat Schönberg zijn ‘Deutsch-Niederländische Vereinigung’ boven de doopvont hield. Op het programma stond onder meer de Duitstalige première van het stuk *De heilige drie koningen* van Timmermans.⁴³ Onder de aanwezige Vlaamse oud-activisten waren er enkelen die zich na de oorlog voorgoed als ballingen in Duitsland hadden gevestigd: Raf Verhulst, publicist en lector Nederlands aan de universiteit van Göttingen, Frans Naudts, tijdens de oorlog student aan de door het Duitse bestuur vernederlandste universiteit van Gent, en de Göttingse ex-krijgsgevangene en neerlandicus Marcel Romeo Breyne. Deze laatste beschreef enkele jaren later De Clercqs optreden in Bad Godesberg als volgt: de “reuzengestalte van de Vlaamse dichter met de golvende Wodansbaard”, de “Oer-Germaan” die boven de aanwezigen uittorende als een “verschijning uit de tijd van de heldensaga”.⁴⁴ De Clercq kwam tijdens de bijeenkomst herhaaldelijk aan het woord. Op het feestmaal dat het stadsbestuur van Bad Godesberg de deelnemers aanbood, sprak hij een dankrede uit. Bovendien hield hij op 30 mei ‘s avonds voor een kring van genodigden in het Rheinhôtel Dreesen een lezing over het oude Vlaamse volkslied, gevolgd door een gezellig onderonsje van een vijftigtal Duitse en Vlaamse letterkundigen.

De ‘Deutsch-Niederländische Vereinigung’, waarvan hij in Bad Godesberg de oprichting had meegemaakt, haalde de dichter in de winter van 1928 opnieuw naar het Rijnland. Hij hield twee spreekbeurten op 8 en op 10 december voor de afdelingen in Keulen en Bonn. Op 9 december was hij aanwezig op het jaarlijkse vormingsweekend van de ‘Verein Deutscher Studenten’ op de Freusburg bij Siegen.⁴⁵

42. Fromme, *Begegnungen mit Flamen*, p. 31–32.

43. Bundesarchiv (Berlijn), N 2022, nr. 37, p. 36–37: Franz Schönberg aan Konrad Beyerle, Keulen, 8 juni 1927; Jacob, René de Clercq, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden 1937, p. 143.

44. Marcel Romeo Breyne, *Ein Dichter starb in der Verbannung. Zum Tode René de Clercqs*, *Die Literatur*, nr. 12, september 1932, p. 678–680.

45. Jacob, René de Clercq, p. 143.

Deze reis was de laatste van De Clercq in Duitsland. Vergeten was hij hier ook na zijn dood in juni 1932 nog niet. Op de lijst van de ondertekenaars van een oproep in het tijdschrift *De Dietsche Gedachte* om op zijn graf in Lage Vuursche een monument op te richten, prijken de namen van vier activistische ballingen in Duitsland: Leo Delfos uit Göttingen, Leo Meert uit Keulen, Raf Verhulst, intussen in Aken, en Albert Vlamynck in Kiel.⁴⁶ En het was ook in Duitsland dat de Clercq haast vier jaar na zijn overlijden nog een speciale postume eer te beurt viel. Samen met zijn West-Vlaamse streekgenoten Cyriel Verschaeve en Stijn Streuvels kreeg hij op 5 februari 1936 de ‘Rembrandt-prijs’ van de Hamburgse stichting FVS. Zijn dochter Marva nam de onderscheiding in ontvangst.

De prijsuitreiking in de universiteitszaal van de Hanzestad was in feite een uitvloeisel van de Nederduitse belangstelling voor de Nederlanden. De stichting FVS werd in 1931 opgericht door de schatrijke Hamburgse graanhandelaar Alfred Toepfer, een man die in de tussenoorlogse periode merkwaaardige politiek-ideologische kronkelpaden bewandelde.⁴⁷ Toepfer was weliswaar geen nazi, maar een rechtse Duitse nationalist was hij toen wel. In zijn jeugd was de in 1894 geboren Toepfer onder de bekoring geraakt van de Nederduitse ideoloog Julius Langbehn, auteur van het in 1890 verschenen boek *Rembrandt als Erzieher*, zowat de bijbel van het Nederduitsdom. Langbehn fulmineerde daarin tegen de “materialistische” moderne beschaving en bepleitte de oprichting van een Nederduitse gemenebest van Duinkerke tot in het Balticum op rassenkundige grondslag. In het voetspoor van Langbehn ijverde Toepfer voor culturele toenadering tussen Noord-Duitsland, Nederland en Vlaanderen. Zijn landgoed in de Lüneburger Heide, Hof Thansen, werd in de jaren dertig een pleisterplaats voor ontmoetingen van Vlamingen, Nederlanders en Nederduitse. De door zijn stichting uitgeloopte Rembrandtprijs was bedoeld als onderscheiding voor bewoners van het oude Hanze-gebied, dat behalve Noord-Duitsland ook de Nederlanden omvatte.

Onder de drie gelauwerden van 1936 had alleen Stijn Streuvels nauwelijks blijk gegeven van politieke affiniteit met Duitse belangen in België. Verschaeve zou in de Tweede Wereldoorlog naam maken als heraut van een Groot-Germaans rijk van nationaal-socialistisch allooi. En De Clercq was in belangstellende Duitse kringen hoofdzakelijk befaamd om de politieke rol die hij als activist had gespeeld. In elk geval was de prestigieuze plechtigheid aan de Hamburgse universiteit in het toenmalige Duitsland amper denkbaar geweest, had ze niet gepast in het cultuurbeleid van het Derde Rijk. In die jaren toonden officiële kringen opnieuw een intense belangstelling voor de Vlaamse kwestie. Zo onderstreepte het postume eerbetoon in Hamburg als het ware nog eens het feit dat de Vlaamse Beweging in het algemeen en René de Clercq in het bijzonder in de eerste helft van deze eeuw in Duitsland voornamelijk ter rechterzijde de aan-

46. Depamelaere, *Uit liefde alleen*, p. 154–155.

47. Cf. J. Ipema, Alfred Toepfer – Nederduitser, Pan-Germaan of Groot-Nederlander, in: *Wetenschappelijk Tijdingen*, jg. 53, 1994, nr.1, p. 34–55.

dacht trokken. Tijdens de Eerste Wereldoorlog ging de belangstelling uit van de expansionisten, die een Duitse machtsuitbreiding over België bepleitten, en na de oorlog van gefrustreerde Duitse nationalistten, die met het verdrag van Versailles ook de democratie van de Weimarrepubliek verfoeiden. Kenschetsend is dat de Clercq door belangstellende Duitse tijdgenoten steevast werd beschreven in eenzelfde rassenkundig getinte terminologie, die in rechtse kringen schering en inslag was: de rasechte Vlaming, de Germaan bij uitstek, wiens Belgisch-patriottische lyriek uit de eerste oorlogsmaanden volgens Fromme een uiting was van “Germaanse toewijding en mannentrouw aan de vorst”⁴⁸ – De Clercq, in de grond eigenlijk een Duitser.

In 1942 verwoordde zijn vriend Fromme deze visie in een boek dat verscheen bij een Duitse uitgeverij in het bezette Brussel, als volgt: “Van alle Vlaamse dichters van de voorbije generatie staat René de Clercq het dichtst bij de Duitsers, naar zijn aanleg en naar zijn wording. Niemand heeft zijn geestelijk voedsel zodanig aan de Duitse dichtkunst ontleend als hij, niemand zo hartstochtelijk partij gekozen voor het Duitse wezen.”⁴⁹

48. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 17.

49. Fromme, *Begegnungen mit Vlamen*, p. 33.